

**ARBNB, BOOKING.COM КАБИ АГРЕГАТОРЛАР ОРҚАЛИ УЙ-ЖОЙ
ВА БОШҚА ХИЗМАТЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШДА НОМЛАНМАГАН ВА
АРАЛАШ ШАРТНОМАЛАРНИ ҚЎЛЛАШ МАСАЛАЛАРИ**

Носиржон Ибрагимович Аскарлов

Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Тошкент Ўзбекистон

Аннотация: Мазкур мақолада Airbnb, Booking.com, Localrent каби рақамли агрегатор платформалар орқали уй-жой, автомашина ва туристик хизматлардан фойдаланиш жараёнида вужудга келадиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар номланмаган ва аралаш шартномалар институти нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Заманвий онлайн платформалар орқали тузилган битимлар ижара, хизмат кўрсатиш, воситачилик, ахборот хизмати каби бир нечта шартнома турларининг элементларини бирлаштирган гибрид ҳуқуқий табиатга эга. Мақолада шартнома эркинлиги, юрисдикция ва қўлланиладиган ҳуқуқни танлаш, истемолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари ҳуқуқий доктрина ва амалиёт мисолида ёритилган.

Калит сўзлар: агрегатор платформалар, номланмаган шартнома, аралаш шартнома, ижара, Airbnb, Booking.com, юрисдикция, адгезион шартнома.

Рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши ва интернет-платформаларнинг оммавийлашуви натижасида онлайн агрегаторлар орқали хизматлардан фойдаланиш глобал иқтисодий нуқтаи назардан ҳам, миллий фуқаролик муомаласи нуқтаи назардан ҳам ҳаётнинг ажралмас қисмига айланди. Хусусан, Airbnb, Booking.com, Localrent каби платформалар фуқаролар ва тадбиркорлар ўртасида тузилаётган шартнома муносабатларининг шаклланишини тубдан ўзгартириб, анъанавий хизмат кўрсатиш ва ижара бозорини рақамли муҳитга кўчирди.

Замонавий истемолчи учун квартира ёки меҳмонхона топиш, автомашина ижарага олиш, кўнгилочар тадбирларга электрон билет сотиб олиш, туристик пакетларни танлаш каби жараёнлар бир неча клик орқали амалга ошириладиган оддий амалиётга айланган. Бу платформалар фуқарога қулайлик, тезкорлик,

киёсий танлов имконияти ва молиявий шаффофликни таклиф қилгани ҳолда, юридик жихатдан ўзига хос мураккаб муносабатлар тизимини юзага келтиради.

Биринчидан, агрегаторлар орқали тузилган келишувлар анъанавий маънодаги ижара, хизмат кўрсатиш, воситачилик ёки сақлаш шартномаларининг классик белгиларига тўлиқ мос келмайди. Чунки бундай платформалардаги ҳуқуқий алоқалар, қоидага кўра, бир нечта юридик модель элементларини бир вақтнинг ўзида қамраб олади:

- уй-жойдан фойдаланиш — ижара элементи;
- тўловни амалга ошириш ва кафолатлаш — хизмат кўрсатиш элементи;
- ишончли маълумотлар базасини юритиш — ахборот хизмати элементи;
- платформа орқали брокерлик / воситачилик ҳаракатлари — агентлик элементи;
- рейтинг, баҳолаш ва идентификация механизмлари — рақамли лицензиялашга яқин элементлар.

Шунинг учун ҳам цивилистик доктрина нуқтаи назаридан бундай келишувлар “номланган” шартнома тоифасига кирмайдиган, балки бир нечта шартнома турлари белгилари уйғунлашган аралаш номланмаган шартномалар сифатида талқин қилинади.

Иккинчидан, онлайн агрегаторлар орқали тузиладиган битимлар, қоидага кўра, оммавий оферта асосида шаклланадиган адгезион (қўшилиш) шартномалари бўлиб, уларда фойдаланувчининг шартлар бўйича музокара юритиш имконияти деярли мавжуд эмас. Бу ҳолат шартнома эркинлиги тамойили ва тарафлар тенглиги масалаларига янги ҳуқуқий ёндашувлар талаб қилишини кўрсатади.

Шунингдек, платформаларнинг аксарияти чет эл юридик шахси сифатида рўйхатдан ўтгани учун юрисдикция ва қўлланиладиган ҳуқуқни танлаш масаласи ҳам долзарб аҳамият касб этади. Амалдаги Terms of Service орқали қонунчиликни танлаш ҳуқуқи одатда агрегатор томонидан олдиндан белгиланади, бу эса миллий ҳуқуқни қўллаш имкониятларини чеклаб қўяди.

Шундай қилиб, рақамли агрегаторлар орқали тузилаётган фуқаролик-ҳуқуқий битимларнинг ҳуқуқий табиатини чуқур ўрганиш, уларни номланмаган ва аралаш шартномалар институти орқали таҳлил қилиш, истеъмолчи

хуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича аниқ ҳуқуқий механизмларни белгилаш замонавий фуқаролик ҳуқуқи олдида турган муҳим вазифалардан бири ҳисобланади..

Г.Ф. Шершеневич ва И.Б. Новицкийлар таълимотига кўра, ҳуқуқий шартнома моделлари ҳаётдаги барча ҳолатларни олдиндан қамраб олишга қодир эмас; шунинг учун фуқаролик ҳуқуқи “очиқ тизим” бўлиши, яъни қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган, лекин қонуний мақсадга қаратилган битимларга ҳам йўл қўйиши керак. Фуқаролик кодексларидаги “тарафлар қонун ҳужжатларида назарда тутилмаган шартномани ҳам тузишлари мумкин” деган қоида айнан шундай рақамли агрегаторлар орқали тузилаётган онлайн келишувларни қамраб олишга хизмат қилади.

Airbnb платформаси мисолида, бир томонда – уй-жой эгаси (host), иккинчи томонда – мижоз (guest), учинчи томонда – платформа (Airbnb) иштирок этади. Формал нуқтаи назардан мижоз билан уй эгаси ўртасидаги муносабат ижарага ўхшайди, аммо бу ижара классик ижара эмас: шартлар оммавий оферта асосида, қисқа муддатли, кўпинча меҳмонхона хизматларига яқин тарзда шаклланади. Шу билан бир вақтда Airbnb плата ундириш, баҳолар тизими, низоларни кўриб чиқиш, тўловни қафолатлаш, маълумотлар базасини юритиш функцияларини бажаради. Цивилистлар нуқтаи назаридан бу – ижара, хизмат кўрсатиш, комиссия (агентлик) ва ахборот технологиялари хизматларини бирлаштирган аралаш, номланмаган шартномалар тизими ҳисобланади.

Юридик муаммолардан бири – қайси давлат қонунчилиги қўлланилиши масаласидир. Агар платформа Нидерландия ёки Ирландияда рўйхатдан ўтган бўлса, фойдаланувчи Ўзбекистонда жойлашган бўлса, ижара объекти эса Бирлашган Араб Амирликларида ёки Туркияда жойлашган бўлса, платформанинг оммавий офертасида қандай ҳуқуқ қўлланилиши кўрсатилгани ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Амалда кўп агрегаторлар фойдаланувчи “галочка қўйиш” орқали қабул қиладиган фойдаланиш шартларида (Terms of Service) Англия ҳуқуқи, Нидерландия ҳуқуқи ёки бошқа юрисдикция қўлланилишини назарда тутаяди. Демак, кўп ҳолларда шартнома ҳуқуқини танлаш (choice of law) бевосита платформа томонидан олдиндан белгилаб қўйилади, фойдаланувчи эса уни ўзгартириш имкониятига эга эмас.

Бу ерда О.С. Иоффе ва М.И. Брагинскийлар таъкидлаган “шартнома эркинлиги – тарафлар тенглиги ва ихтиёрий келишуви” тамойили маълум даражада чекланади: рақамли агрегаторлар оммавий стандарт шартлар таклиф қилади, амалда эса уларни қабул қилмаслик платформа хизматидан умуман фойдаланмасликка олиб келади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, онлайн агрегатор шартномалари типик адгезион (қўшилиш) шартномалар бўлиб, улар индивидуал келишув эмас, балки оммавий таклиф асосида шаклланади.

Localrent каби платформаларда эса яна бир ўзига хослик мавжуд: платформанинг ўзи фақат воситачилик хизматини кўрсатади, автомобилни бевосита маҳаллий ижара компанияси ёки жисмоний шахс билан тузиладиган алоҳида шартнома асосида олинади. Бунда “Localrent – фойдаланувчи” ўртасида ахборот ва воситачилик хизматига оид номланмаган шартнома, “фойдаланувчи – машина эгаси” ўртасида эса классик ижара ёки аралаш ижара-шартнома муносабати вужудга келади. Амалда фойдаланувчилар бу икки босқичли конструкцияни англамасдан, ҳаммасини “битта шартнома” деб қабул қиладилар, бу эса низо вужудга келганда қайси томон олдида қандай даъво қўзғатиш масаласини мураккаблаштиради.

Ўзбекистонда бу йўналиш ҳали тўлиқ ривожланмаган: Airbnb расмий фаолияти чекланган, маҳаллий қонунчиликда туризм, меҳмонхона хизмати, истиқомат жойини ижарага бериш, электрон тижорат ва истеъмолчи ҳуқуқлари институти алоҳида тартибга солинган бўлса-да, агрегатор платформаларнинг ҳуқуқий мақоми, улар орқали тузилаётган аралаш номланмаган шартномаларнинг спецификаси ҳақида махсус меъёрлар амалда деярли учрамайди. Миллий цивилистлар – Р.Ж. Рўзиев, А. Мухаммадиев, О. Окюловлар назарий ишларида шартнома эркинлиги, номланмаган шартномалар ва аралаш шартномаларнинг аҳамияти таъкидланган, аммо рақамли агрегаторлар контекстида бу масала алоҳида йўналиш сифатида ҳали етарлича ишланмаган. агрегаторлар орқали тузилаётган онлайн шартномаларни фуқаролик ҳуқуқида очик тан олиш, уларни аралаш номланмаган шартномалар сифатида квалификация қилиш, қонун ҳужжатларида истеъмолчи ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, юрисдикция ва қўлланиладиган ҳуқуқни танлаш масалалари бўйича

минимал кафолатлар келиштириш мақсадга мувофиқ. Бу бир томондан рақамли хизматлар бозорининг ривожланишини кўллаб-қувватласа, иккинчи томондан фуқаролар ва тадбиркорлар учун ҳуқуқий аниқлик ва хавфсизликни оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Рўзиев Р.Ж. Фуқаролик ҳуқуқи: умумий қисм. – Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2021.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – Москва: Статут, 2000.
3. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательствах. – Москва: Юридическая литература, 1999.
4. Иоффе О.С. Обязательственное право. – Москва: Статут, 2004.
5. Okulov O. Contract Freedom in Civil Law. – Tashkent, 2022.
6. Мухаммадиев А. Shartnomalar tizimi va huquqiy tabiati. – Тошкент: Adolat, 2020.
7. FIFA. Regulations on the Status and Transfer of Players. – FIFA, 2024.
8. UEFA. Club Licensing and Financial Fair Play Regulations. – UEFA, 2023.
9. Court of Arbitration for Sport (CAS). CAS Digest on Contractual Stability, 2016–2023.
10. Anderson, J. Modern Sports Law: Principles and Practice. – Oxford University Press, 2019.
11. Gardiner, S., Parrish, R., et al. Sports Law. – Routledge, 2021.
12. Nafziger, J. International Sports Law. – Brill, 2018.
13. Drysdale, R., Manoli, A. Image Rights in Sports. – Sports Law Journal, 2020.
14. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. – 2024 йилги нашр.
15. Электрон тижорат тўғрисидаги Қонун. – Ўзбекистон, 2015 (2023 ўзгартишлари билан).
16. Premier League. Handbook & Player Registration Rules. – 2023.
17. Deloitte. Football Money League Report. – 2023.
18. Szymanski, S. The Economic Design of Sports Leagues. – Journal of Sports Economics, 2022.